



TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická



Whiteheadova kritika empiricistické

filosofie

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie

Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd

Autor práce: **Martin Báča**

Vedoucí práce: Mgr. Vít Bartoš, Ph.D.



ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Martin Báča**
Osobní číslo: **P15000215**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Whiteheadova kritika empiricistické filosofie**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Alfred North Whitehead je uznáván jako jeden z nejvýznamnějších anglo-amerických filosofů. Práce bude zacílena na interpretaci Whiteheadových metafyzických východisek, přičemž se v tomto kontextu rovněž systematicky zaměří na Whiteheadovu kritiku tradiční empiristické filosofie v linii empirismus - pozitivismus. Student se v průběhu vypracovávání práce bude řídit pokyny vedoucího.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HUME, David. Zkoumání o lidském rozumu. Praha: Svoboda, 1996. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0521-0.

WHITEHEAD, Alfred North. Matematika a dobro a jiné eseje. 1. Praha: Mladá fronta, 1970.

WHITEHEAD, Alfred North. Veda a moderný svet. 1. Bratislava: Pravda 1989.

WHITEHEAD, Alfred North. Symbolismus, jeho význam a účel. 1. Praha: Panglos 1998.

WHITEHEAD, Alfred North. Dobrodružství idejí. 1. Praha: Oikúmené 2000.

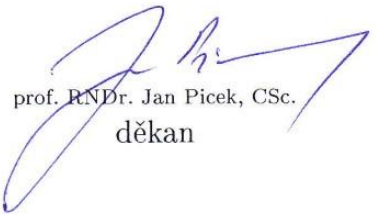
Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Vít Bartoš, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **22. listopadu 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2018**


prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan




doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 16. prosince 2016

Prohlášení

Byl jsem seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Rád bych poděkoval Mgr. Vítu Bartošovi, Ph.D. za jeho podporu a cenné připomínky při psaní mé bakalářské práce. Rád bych také poděkoval celému pedagogickému sboru filosofické fakulty Technické university v Liberci, neboť bez vědomostí, které jsem od něj získal, bych nikdy nedokázal tuto práci napsat. Tímto bych chtěl poděkovat i celé universitě za to, že mi umožnila studium.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá kritikou empiricismu z pozice Alfreda North Whiteheada, jednoho z nejvýznamnějších filosofů 19. a 20. století. Cílem práce je vystižení toho, jak Whiteheadova filosofie poukazuje na nedostatky vybraných empiricistických premis a jak tyto nedostatky řeší. Stěžejní část práce je věnována kritice empiricistického pojetí zkušenosti a s tím souvisejícím tématem nutného spojení. Zároveň práce nastíní, že empiricismus neobsáhl subjekt-objektový problém v ontologické úrovni, který Whiteheadova organicistní metafyzika řeší epistemologicky i ontologicky, rovněž jako dualismus mysli a těla. Bohužel Whitehead není v dnešní společnosti dostatečně znám.

Klíčová slova

Alfred North Whitehead, David Hume, empiricismus, empirismus, novopozitivismus, organicismus, zkušenost, nutné spojení, časoprostor, subjekt-objektový problém, dualismus

Annotation

The Bachelor Thesis deals with Whitehead's criticism of empirical philosophy. Alfred North Whitehead was one of the most important philosophers of the 19th and 20th centuries. The aim of the Thesis is to describe how Whitehead's philosophy points out the shortcomings of selected empiricist premises and how to solve such shortcomings. The main part of the Thesis deals with the criticism of the empiricist concept of experience and the theme of the integral connection related to. Simultaneously, the Thesis outlines that empiricism insufficiently encompasses the subject-object issue in ontology level. Whitehead's organic metaphysics solves it in epistemology and ontology, likewise the dualism of mind and body. Unfortunately, Whitehead is not well known.

Key words

Alfred North Whitehead, David Hume, empiricism, empirism, neopositivism, organicism, experience, integral connection, spacetime, subject-object problem, dualism

Obsah

Úvod	8
1. Whiteheadův život.....	9
2. Vymezení empiricistických teorií.....	10
2.1. Empirismus.....	10
2.2. Pozitivismus	11
3. Kritika empiricismu.....	12
3.1. Empirická zkušenost	12
3.2. Whitehead versus Hume.....	13
3.3. Whiteheadova kritika a pojem nutného spojení	15
3.4. Whitehead versus novopozitivismus.....	23
3.5. Whiteheadova teorie vědy	25
3.6. Vznik dichotomie podle Whiteheada	28
3.7. Organicistní metafyzika	30
4. Whitehead v souvislostech	32
4.1. Leibniz a monády	32
4.2. Podobnost Whiteheada a Leibnize	34
4.3. Kantovy apriorní formy.....	35
4.4. Podobnost Whiteheada a Kanta.....	36
Závěr.....	37
Seznam použitých zkratk	38
Seznam použité literatury	38
Seznam použitých zdrojů.....	39

Úvod

Jak obtížné je v dnešní době podat dostatečně přesvědčivý argument proti dnešnímu pojetí vědy? Dle mého názoru velmi. Ještě ve středověku nebyl problém zohlednit při tvorbě filosofického spisu většinu uznávaných autorů. Možná by se dalo říci, že znalost klasických autorů, jakým byl například Platón a později i Aristoteles, a znalost Augustina a Akvinského byla téměř nutností pro psaní vlastních děl. V každém období středověké filosofie ale můžeme říci, kteří autoři ovládli intelektuální sféru.

S vývojem společnosti vznikalo stále více publikací a spisů a to do té míry, že dnes již není možné znát všechny autory. Dnes názory jednotlivých autorů zařazujeme do různých epistemologických směrů. Stěžejním tématem této práce bude právě jeden z těchto směrů, empiricismus a stejně tak i jeho kritika. Tento směr je v dnešní době natolik dominantní, že utváří celé vědecké paradigma. S tím samozřejmě souvisí nespočet autorů tvořících v rámci tohoto epistemologického směru a nespočet publikací vydaných těmito autory. Člověk musí přijít s logicky koherentním pojetím filosofie na to, aby dokázal relevantně napadnout takto rozšířený směr. To ale nestačí. Je nutné se i dostat do povědomí. Cílem práce je představit filosofii jednoho takového filosofa, Alfreda North Whiteheada. Whiteheadova filosofie mnoho let po jeho smrti stále není příliš známa. O něco větší slávu se mu dostává v Anglii a USA, ale ve zbytku světa zůstává téměř neznámý. Tato práce má svým malým dílkem přispět k povědomí o tomto filosofovi, protože se domnívám, že si to Whitehead zaslouží.

Úvodní část se zaměří na Whiteheadův život a vysvětlení empiricistických pojmů. Whiteheadova kritika, jenž bude stěžejní částí této práce, vystihne, jak empiricismus řeší subjekt-objektový problém jen v epistemologické úrovni, nikoliv však v ontologické, empiricistické pojetí zkušenosti v protikladu k Whiteheadově zkušenosti vyššího řádu a nakonec vystihne, jak empiricistické pojetí vědy dnešní moderní vědu omezuje. Rovněž práce podá krátký výklad Whiteheadovy filosofie a vystihne, jak jeho metafyzika řeší subjekt-objektový problém a dualismus duše a těla. Whiteheadova kritika bude mapována v polemice s Davidem Humem, jako kritika empirismu a jeho pojetí nutného spojení a v polemice s Rudolfem Carnapem, členem Vídeňského kroužku, jako kritika novopozitivismu a pojetí vědy. Závěrečná část zmapuje Whiteheadovu pozici a dva filosofy (Leibnize a Kanta), kteří jej mimo Platóna ovlivnili nejvíce.

1. Whiteheadův život

Alfred North Whitehead se narodil 15. února 1861 v Ramsgate, ve Velké Británii. Byl synem učitele, takže měl snadnější cestu ke vzdělání. Ve čtrnácti letech začal studovat školu v Sherborne. On sám říká, že byl do školy poslán¹. Pravděpodobně se mu do školy nechtělo mimo jiné i z toho důvodu, že škola byla na druhé straně Anglie. Na škole zaznamenal úspěchy, latinsky se učil od deseti let a řecky od dvanácti. Na škole se setkal s klasickými antickými autory, které musel číst v originále. Zde se také setkal s matematikou, ke které si postupem času vypěstoval vztah. Mezi lety 1880 a 1910 přebýval na universitě v Cambridgi. Nejprve jako student a později jako učitel. Nejvíce jej zde neobohatilo učivo, ale diskuze, které vedl každý den s přáteli. Ve volném čase četl díla osobností filosofie a matematiky, aby pak následně byl schopen použít jejich myšlenky jako argumenty v diskuzi. Právě tento způsob vzdělávání pak přirovnával k platónské škole a jej doporučoval i svým žákům. V roce 1890 se oženil s Evelyn Willoughby Wadovou, o které říká, že její vliv na jeho filosofii a náhled na svět byl natolik zásadní, že přehodnotil některé své myšlenky. Díky ní začal přemýšlet i o mravnosti a estetice. V roce 1910 se se svou rodinou přestěhoval do Londýna, kde pobýval až do roku 1924. Vyučoval zde na universitách a to především matematiku a fyziku. V roce 1924 se přestěhovali do USA, kde učil na Harvardu. V Americe se mu zalíbilo a zůstal zde až do své smrti. Zemřel 30. prosince 1947.

Za svého života byl v politickém dění na straně liberálů. Za svého pobytu v Anglii i v USA měl několik přednášek na politická témata. Ještě na universitě v Cambridgi se účastnil v té době neúspěšného hnutí za rovnoprávné postavení žen na universitách.

Vliv na jeho díla měli jak klasičtí autoři, tak G. W. Leibniz, I. Kant, Hermann Grassmann, sir William R. Hamilton, George Boole, John Locke, Bertrand Russell a někteří další. Ve svých dílech se též často zmiňuje o Bergsonovy a Newtonovy.

Whitehead se proslavil teprve až po své smrti, kdy začaly být jeho myšlenky uznávány za velmi významné a jeho popularita dodnes narůstá.

¹ WHITEHEAD, Alfred North. *Matematika a dobro a jiné eseje*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1970, s. 7.

2. Vymezení empiricistických teorií

Empiricistické teorie jsou takové teorie, které považují smyslovou zkušenost za výhradní, popřípadě za nejdůležitější zdroj lidského poznání. V této kapitole bych rád objasnil pojmy empirismus a pozitivismus, aby bylo zřejmé, proti čemu se Whitehead ve svých publikacích vymezuje.

2.1. Empirismus

Empirismus lze pochopit jako systém kontrastních myšlenek k racionalismu. Empiristé se shodují na následujícím tvrzení: „*Nemáme žádný jiný zdroj znalostí, myšlenek ani pojmů v subjektu, které by byly jiného rázu než smyslová zkušenost.*“². Člověk tedy nemá žádné vrozené myšlenky nebo ideje. Podle empiristů toto vše získá v průběhu života skrze své zkušenosti. Pro empiristy ztrácí pojem intuice význam. Intuice může být jen výsledek našich zkušeností. Empiristé neuznávají a priori. Člověk nemá žádné vrozené znalosti ani myšlenky. Všechny znalosti jsou tedy a posteriori a jsou plně závislé na smyslové zkušenosti. Stejně tak je smyslová zkušenost jediným zdrojem myšlenek. Zde se nejvíce vymezují vůči racionalismu, neboť podle empirismu by rozum bez smyslové zkušenosti nedokázal vygenerovat žádné znalosti. Rozum nemůže být nadřazován zkušenosti, ale naopak.

Filosof, který je čistě empirista, je spíše výjimkou. Mnohdy se stávalo, že názory určitého filosofa byly ve většině empiristické, a tak byl klasifikován jako empirista, i přes to, že například jeho názory na matematiku byly více racionalistické. Plnohodnotný empirik o našich znalostech o vnějším světě vypovídá tak, že pokud jde o povahu světa mimo naši mysl, zkušenost je naším jediným zdrojem informací. Empirici odmítli některé teorie racionalismu buď jako spekulace nebo jako nesmyslné pokusy popsat aspekty světa nad rámec pojmů, které mohou zkušenosti poskytnout. Nejznámější představitelé empirismu bezesporu jsou David Hume, John Locke a George Berkeley.

² Rationalism vs. Empiricism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Stanford university, 6. 7. 2017. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/>, překlad z angličtiny.

Empiristé kritizují metafyziku. Zdroje pro metafyzické teorie ze své podstaty nemohou mít empirické. Řecké slovo metafyzické (μεταφυσική) odkazuje k něčemu, co je ze své podstaty mimo smyslovou zkušenost. Fysis je příroda a „meta“ je úroveň „nad“. Metafyzika v empirickém pojetí je problematický pojem, protože s ničím, co je mimo fyzikální úroveň, nemůžeme mít smyslovou zkušenost. Jestliže je ale jediným zdrojem poznání smyslová zkušenost, tak je cokoli metafyzického pro člověka zcela nedostupné. Veškerá metafyzika pak pro člověka ztrácí význam.

2.2. Pozitivismus

Pozitivismus je do značné míry podobný empirismu. Smyslová zkušenost zůstává jediným zdrojem znalostí. Znalosti jsou tvořeny vnímáním přírodních fenoménů a následným uspořádáním díky procesu myšlení. Dá se říci, že ke znalosti je potřeba jak zkušenosti, tak rozumu. V pozitivistickém pojetí má racionalita větší význam než v empirickém, zůstává však až na druhém místě po senzualitě. Znalost je a posteriori. Pozitivismus odmítá apriorní poznání, intuici i metafyziku. Pozitivisté se zpravidla vymezují na rozdíl od mnohých empiriků i proti teologii.

Pozitivismus definoval August Comte počátkem 19. století³, ale jeho první podoby můžeme nacházet i dříve. Smyslová zkušenost s přírodními fenomény utváří znalosti. Díky tomuto faktu bylo umožněno pozitivistům formulovat vědní obory založené na empirii nejen v oblasti přírodních věd, ale i v oblasti věd humanitních. Takto pozitivismus zasáhl do moderního pojetí věd například v podobě biologie, ekonomie, sociologie nebo psychologie.

Pozitivismus má více podob. Dle mého názoru je nejvýznamnější logický empirismus (neopozitivismus), který byl vytvořen Vídeňským kroužkem na počátku 20. století a výrazně ovlivnil pojetí moderních věd. Logičtí empiristé navazují na Ernsta Macha a Henriho Poincaré. Věda má vycházet z logických výroků a má se vyvarovat veškeré metafyziky. Neopozitivismus je založen na smyslové zkušenosti, ale uznává, že člověk má určité konvenčně dané schéma pro to, jak se pojem může utvářet. Je zde patrná větší otevřenost racionalitě, než tomu bylo v empirismu.

³ MILL, John Stuart. *Auguste Comte and positivism* [online]. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/16833/16833-h/16833-h.htm>

3. Kritika empiricismu

3.1. Empirická zkušenost

Pro přiblížení toho, čím je pro empirika zkušenost jsem si vybral definici podle Johna Locka. Locke je mimo jiné známý svým pojmem tabula rasa. Ve své publikaci *Esej o lidském rozumu* podává vysvětlení, proč je pro empiriky zkušenost tak významná. „*Předpokládejme tedy, že je mysl, jak se říká bílým papírem bez jakýchkoli tiskových typů, beze všech idejí. Jak se jimi pak mysl vybaví? Odkud člověk nabude tu ohromnou zásobu idejí, které posléze do mysli vykreslí neklidná fantazie, neznající hranice, v téměř nekonečné rozmanitosti? Odkud má mysl veškerý ten materiál pro svůj rozum a své poznávání? Na to odpovídám jedním slovem: ze zkušenosti, na ní je veškeré naše poznání založeno a z ní je koneckonců odvozeno.*“⁴ V empirické zkušenosti je nejdůležitějším prvkem senzace, tj. přímá percepce. Smyslovým vnímáním člověk vnímá primární kvality věcí v objektivním světě a na jejich základě si vytváří sekundární. Locke z tohoto důvodu nazývá smyslové vnímání zkušeností vnější. Přes vnější zkušenost člověk získává jednoduché ideje. Existuje také zkušenost vnitřní, kterou nazývá Locke reflexí. Taková zkušenost je zkušeností vzniklé z procesu myšlení. V reflexi dochází k syntéze jednoduchých idejí do idejí složitějších uvědomováním si souvislostí. Zkušenost podle Locka konkrétně vzniká tak, že naše smysly se zabývají jednotlivými smyslovými objekty a tím dávají do mysli vjem těchto objektů. Toto neprobíhá náhodně, ale způsobem, jakým na nás tyto objekty působí. Nemůže se tedy stát, že bychom zeď vnímali jednou jako žlutou a podruhé jako červenou. Tento způsob se pak nazývá smyslovou kvalitou. Smyslová kvalita v mysli přechází do jednoduché ideje. Reflexe postupuje analogicky s tím rozdílem, že se nezabývá smyslovými daty, ale již hotovými idejemi. Tím, že si člověk uvědomí, jak mysl pracuje s jednoduchými idejemi, tak toto uvědomění poskytne člověku další ideje vyšší třídy. Takto vzniká například idea krásy.

⁴ LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984, s. 74.

3.2. Whitehead versus Hume

David Hume byl významný filosof skotského původu, který žil v letech 1711 až 1776. Věnoval se myšlenkám empirismu, skepticismu a naturalismu a na základech jeho filosofie stojí myšlenky pozitivismu. Hume má ze všech empiriků nejvíce konzistentní filosofii. Z toho důvodu se stává Whiteheadovým nejvíce kritizovaným filosofem.

V kritice Huma je dle mého názoru nejdůležitější kritika nutného spojení. Hume píše: „*Jakým argumentem lze prokázat, že příčinou percepcí mysli musí být vnější předměty, naprosto od nich odlišené a přece se jim podobající...? Jak takovou otázku zodpovědět? Zajisté ze zkušenosti. Avšak zde zkušenost nemá a nemůže mít co říci. Mysli není nikdy přítomno nic než percepce, takže vůbec nemůže dosáhnout zkušenosti o jejich spojení s předměty. Předpoklad takového spojení nemá žádnou rozumovou oporu.*“⁵ Zde je patrný vliv skepticismu. Hume zavedl nutné spojení mysli a objektivního světa z epistemologického hlediska jako závislé na zkušenosti, ale z ontologického hlediska pro toto spojení nejsou důkazy. Filosofovi pak nezbývá nic jiného než doufat, že tomu tak je. V následujících odstavcích rozeberu Humovo pojetí podrobněji.

Hume se ve své publikaci *Zkoumání o lidském rozumu* mimo jiné zabývá vztahem objektivního světa a lidského vnímání. Hume upozorňuje na lidskou (i zvířecí) přirozenost důvěřovat svým smyslům. Mezi reálným objektem a obrazem v naší mysli je ale rozdíl. Smysly jsou místa, kudy do mysli informace vstupuje. Smysly neudávají přesné informace, neboť při přenosu dochází k modifikaci na základě vnějších a vnitřních podmínek. Na příkladu stolu uvádí, že rozměry stolu se v naší mysli zmenšují v případě, že se od stolu vzdalujeme, ale v objektivním světě se tento konkrétní stůl nezmenšuje. Hume stejně jako Locke rozděluje vlastnosti věcí na primární a sekundární. Příkladem primární vlastnosti jsou rozměry stolu a sekundární je představa prostorovosti. Sekundární vlastnosti jsou tedy ty, k nimž má přístup mysl. Vlastnosti jako tvrdý, studený nebo hnědý vznikají až v interakci objektu se subjektem. Sekundární vlastnosti jsou závislé na informaci pocházející ze smyslů. Člověk má přístup k sekundárním vlastnostem předmětů na základě percepce. Vjem je nepřesný obraz přírody. Pro získání přesnosti nabádá Hume k použití rozumu. Zde musíme zavést pojmy mentálních

⁵ HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0521-0. Esej XII, s. 208.

prezentací a reprezentací⁶, které budou zahrnovat jak jednoduché, tak složité ideje. Mentální reprezentace jsou tedy výsledkem senzace a reflexe. Uvedu příklad, jak může vznikat tato reprezentace v Humově pojetí filosofie. Stůl má primární vlastnost rozměrů. Člověk mu v podobě sekundárních vlastností přisoudí, že je velký, tj. oči pozorují rozměry a mozek tyto rozměry zařadí do kategorie velký, což vlastně znamená, že tento konkrétní stůl zabírá větší „plochu“ v zorném obzoru než např. kniha. Problém nastane, když se od stolu vzdálíme dostatečně daleko. V této situaci může kniha zabírat větší prostor než tento stůl. Lidský mozek je ale schopen vygenerovat myšlenku principů perspektivy a její logiky s měnící se vzdáleností objektů od pozorovatele. V tuto chvíli došel přes reflexi k odvozeným sekundárním vlastnostem (složitým idejím). Člověk si uvědomil nepřesnost vjemu. Pro přesnost mysl zavedla takovou mentální reprezentaci, která upravila vjem v podobě představy tak, aby se tato představa podobala realitě (primárním vlastnostem). To, co člověk tedy vnímá, jsou percepce, upravené skrze mysl. Lze tedy říci, že nás smysly do určité míry klamou. Vjem nikdy nemůže být dokonalý obraz přírody. K tomu, abychom dosáhli přesnosti, je třeba odklonit se od bezmyšlenkovitého přijímání vjemů a použít rozum. Hume jinými slovy říká, že objektivní svět je pravdivý, ale člověk je ze své přirozenosti klamán. Způsob, jak člověk může dosáhnout příjmu pravdivých informací, je zapojení rozumu.

Hume je ale skeptik: „*Mysli není nikdy přítomno nic než percepce, takže vůbec nemůže dosáhnout zkušenosti o jejich spojení s předměty.*“⁷ Mentální reprezentace tedy nezaručují žádnou nutnou jistotu pravdivosti, ale jedná se o poznání pravdivé jen v rámci konvence, kterou Hume nazývá zvykem. Jsme zvyklí ze své přirozenosti považovat naši percepci za pravdivou, ale ověření zda tomu tak je, je pro nás z pozice naší zkušenosti nedosažitelné.

Mentální reprezentace je třeba rozebrat ještě z i jiného úhlu pohledu. Humova filosofie vychází z předpokladu, že ideje jsou kopie našich impresí (Humův pojem pro dojmy), tj. že člověk nemůže myslet nic, co dříve neprošlo skrze naše vnější nebo vnitřní smysly (senzaci a reflexi). Některé ideje jsou jasné a některé jsou temné. Jasné ideje je schopen vnímat každý, ale u temných člověk vnímá jen jejich následky. Příkladem temné ideje je idea síly. Hume uvádí příklad, že člověk vnímá, jak jedna kulečnicková koule narazí do

⁶ Jedná se o ekvivalent Humových dojmů a idejí.

⁷ HUME, David, pozn. 5. Esej XII, s. 208.

druhé a následně ta druhá se začne pohybovat stejným směrem. Mezi koulemi ale není nic jako idea síly pozorovatelná. Proto říká: „*Když hledíme k vnějším předmětům s ohledem na působení příčin, nejsme nikdy schopni v jednom případě odhalit žádnou sílu ani nutné spojení, žádnou kvalitu, která svazuje účinek s příčinou a činí jej jediným nevyhnutelným důsledkem*“⁸. Důležité je zde, že Hume použil „v jednom případě“, neboť se domnívá, že pro vytvoření nutného spojení na úrovni ontologie, je zapotřebí opakování důsledků stejné příčiny, právě proto, že idea je kopií (opakováním) impresí. Jinými slovy, Hume říká, že člověk dojde k ideji spojitosti mezi těmito koulemi (idea síly) v případě, že vidí vždy stejný následek nárazu a vyvodí si z toho, že idea síly musí být příkladem nutného spojení. Zároveň ale říká, že toto spojení není pozorovatelné. To, co umožňuje člověku poznat temné ideje, je opakování. Toto poznání je ale zvykem, je konvenční a tedy nikdo jej nemůže prohlásit za nutné. V tuto nutnost můžeme jen doufat. Právě spojením příčiny (náraz) a následku (pohyb stejným směrem) do uniformity v podobě ideje síly je příkladem zvyku.

Hume ze svého skeptického hlediska vystihl jedno z úskalí empirismu. Tím, že nemáme garantované nutné spojení v empirii, tak můžeme mluvit o pravdivosti pouze na úrovni zvyku. Z toho důvodu je třeba nutné spojení subjektu a objektu do uniformity hledat za rámcem empirismu.

3.3. Whiteheadova kritika a pojem nutného spojení

Whitehead zavádí odlišné pojetí zkušenosti než má empiricismus. Humova koncepce zkušenosti je nedostatečná. Vrátime-li se k příkladu stolu, tak je mysl schopná skrze proces myšlení dojít k myšlence prostorové deformace. Whitehead do zkušenosti přidává universalie. Mysl si tento stůl rozložila na geometrické útvary a zavedla pojmy výšky, šířky, délky, metrické jednotky a podobně. Mysl si tedy uvědomila tyto jevené universalie a převedla si je do podoby symbolů. V tuto chvíli je člověk schopen říci, že tento stůl se mu jeví jako velký, protože jeho délka jsou 3 metry, výška je 1 metr a šířka je 0,7 metru. Na tomto příkladu je důležité si uvědomit, že mentální reprezentace, se kterými operuje mysl, jsou založeny na symbolech. Stejně tak důležité je si uvědomit, že sekundární vlastnosti se musí proměnit na pojmy, tj. na symboly, které referují k významu dané sekundární vlastnosti a to v případě kdy chceme komunikovat mezi lidmi. Za

⁸ HUME, David, pozn. 5. Esej VII, s. 97.

předpokladu, že máme jazyk, abych někomu sdělil, co znamená pojem být velký, tak potřebuji operovat se symboly. Takto tedy můžeme pochopit schéma Humovy zkušenosti v podobě: Realita – Vjem – Dojem – Symbol – Reference zpět k realitě. Whitehead tedy rozšiřuje Humovo pojetí konvenční pravdy o potřebu symbolu. Každá konvence je založená na symbolu a symbolem se i předává. Symbol se tedy stává důležitým pojítkem reality a vjemu. Symbol jako takový musíme považovat jen za konvenční pojítko, a proto je třeba empirii rozšířit ještě o něco více. Empirická zkušenost je zkušenost získaná pozorováním. Je tedy vnímanou realitou. Jako taková je nezávislá na symbolu. Ve chvíli, kdy chceme tuto zkušenost předat, tak se na symbolu závislou stává. Zkušenost jako taková ve Whiteheadově pojetí musí být závislá na universalích (na symbolech), přesněji na logické struktuře toho, jak tyto universalie určují naši zkušenost. V tom případě získá universalie formující charakter. Zkušenost je formována přes symbolickou referenci a z toho důvodu nemůžeme symboly ze zkušenosti vydělit.

Máme-li mentální reprezentaci předmětu, tak nepochybně máme o něm i informace v podobě sekundárních vlastností. Tyto sekundární vlastnosti jsou podle Whiteheada závislé jednak na symbolech a stejně tak na činnosti⁹ mysli. Symboly mají odkazovat na primární vlastnosti předmětů. Bez povědomí toho, že existují primární vlastnosti, by nemohly sekundární vzniknout. Sekundární vyžadují činnost mysli, symboly jsou primárně trpné. Člověk tedy při procesu percepce rovnou přechází k mentální reprezentaci na základě symbolů a sekundární vlastnosti odvozuje až činnou myslí. Vnímáme-li stůl, tak se mysl nepozastavuje nad barvou, tvarem nebo rozměry předmětu, ale rovnou vyhodnotí tento předmět jako stůl. To se stane proto, že s tímto předmětem máme zkušenost, konkrétně máme zkušenost s tvarem stolu a s jeho rozměry. Pak každému podobně vypadajícímu tvaru říkáme stůl. Přejít od percepce k dojmu je na základě symbolu. Sekundární vlastnosti, jako je být velký, vznikají až na základě smyslového vjemu. Podstatnou informací se stává to, že samotná zkušenost zahrnuje mimo smyslového vnímání i symbolické vnímání. Symbolické vnímání je na rozdíl od empiricismu na prvním místě, tj. působí na vnímatele ještě před smyslovým vnímáním a proto je smyslové vnímání od něj odvozené. Whitehead uvádí příklad, že štěně je schopné bezprostředně vylézt na židli jen na základě hypotézy. Přejít od jednoduchého symbolu k dojmu židle je zcela přirozený a percepce zde působí jako doplňková operace. Štěně

⁹ Whitehead používá pojmy činná a trpná mysl stejně jako Aristoteles. V této práci budu nadále využívat této terminologie.

nerozkládá vjem na universální symboly, nevyděljuje barvy a tvary, ale rovnou přechází k jednotnému dojmu. Zkušenost s procesem přírody je tedy primárně generována na základě jednoduché symboliky, ale tuto symboliku ve výsledném vjemu nevyděljuje. Mysl operující trpně tedy pracuje na základě symboliky s dopomocí percepce. Výsledkem trpné mysli je dojem. Mysl operující činně operuje ve větší míře se smyslovými vjemy. Výsledkem činné mysli je mentální reprezentace. Smyslové vnímání je tedy doménou vyšších organismů, protože mohou vydělit z vjemu universalie. V tomto kontextu se upřednostňování senzuality nebo racionality stává zbytečné, protože, když vyřadíme jakoukoliv z těchto složek, tak nám zůstane pouze symbolické vnímání. Jinými slovy řečeno, subjekt-objektový problém je výsledek činné mysli vyššího organismu. Štěně by k takovému závěru nemohlo dospět, protože vnímá svět v dojmech (výsledek symbolického vnímání) a ne v mentálních reprezentacích, které zahrnují i složité ideje. Universalie tedy neobsahují dichotomii, ale naopak tvoří jednotu subjektu a objektu. Aby tomu tak mohlo být nutně, tak Whitehead zavádí pojem časoprostoru jako apriorní formy universa.

Proces vnímání (smyslová percepce), které utváří zkušenost, nelze dělit na subjektivní a objektivní hledisko. Například, když vnímáme zeď: „*Dávám přednost formulaci, že zeď sama přispívá či podílí se na naší zkušenosti pod zmíněnou rouškou (časoprostor), před tvrzením, že přispívá kombinací těchto universalistických rysů (bílá barva, obdélníkový tvar). Tyto rysy se totiž kombinují tím, že jsou předvedením jedné věci v společném světě, jež zahrnuje i nás samé, té jedné věci, kterou nazývám zdí.*“¹⁰ Zde Whitehead říká, že objekt i subjekt má společný svět, totiž dějiště vnímání. Jednotícím prvkem je zde časoprostor. Bez prostorové extenze, kombinované s prostorovou perspektivou a smyslovými daty by nebylo možné vnímat tak, jak vnímáme. Časoprostor je podmínkou zkušenosti, neboť je pojátkem vztahu objektivního a subjektivního světa. Jinými slovy se tedy vnímání děje v rámci časoprostoru a není možné časoprostor odmyslet. Naše vnímání (jsme bytosti vyššího druhu) se neomezuje na konkrétní universalie v podobě barvy nebo tvaru, ale vnímání přechází rovnou k mentální reprezentaci. Universalie jsou tedy pro člověka skryté znaky při vnímání a k těmto kvalitám lze dojít jen v případě, že je činná mysl vydělí z časoprostorové vztažnosti objektu a subjektu. Vnímání je rovnocenným vztahem vnímatele a vnímaného, protože k němu dochází v přítomnosti (v

¹⁰ WHITEHEAD, Alfred North. *Symbolismus, jeho význam a účel*. 1. vyd. Praha: Panglos 1998, s. 6.

jednom okamžiku) a v určitém prostoru. Whitehead z tohoto důvodu nazývá vnímání vyšších organismů prezentující bezprostředností. Vnímání je tedy jeden konkrétní vztah v časoprostoru.

Jak jsem již naznačil, tak empirické pojetí zkušenosti považuje Whitehead za nedostatečné. Zkušenost nemůže být jen prezentující bezprostředností. Zkušenost má podle Whiteheada tři módy. Prezentující bezprostřednost, kauzální působnost a konceptuální analýza. První dva módy jsou závislé na percepci. Prezentující bezprostřednost je přímé vnímání (senzace a reflexe) a kauzální působnost je vnímanou universalii v podobě prostorové extenze, kombinované s prostorovou perspektivou a smyslovými daty. Kauzální působnost je zde ještě před tím, než dojde k prezentující bezprostřednosti. Jednotu obou módů zaručuje symbolická reference. Činná mysl dokáže vyjmout časoprostorové vztahy z prezentující bezprostřednosti a tak vzniká konceptuální analýza. To je mód, který je schopen rozložit informace z percepce na věci skutečného světa a universalie. Dokáže dojít k principu symbolické reference a následně s ní pracovat. Role objektu ve zkušenosti je percepční (symbolické i smyslové) předání univerzálií. Role subjektu je rozpoznání vnitřních souvislostí těchto univerzálií tak, že se omezí na symbolickou podstatu. Může tak činit jak trpně, tak činně, nevědomě, či vědomě. Časoprostor tedy určuje osnovu jednoty subjektu a objektu a jen zaměření se zpětně na jeho jednotlivý bod (přítomný okamžik) v nás může vytvořit dojem difference subjektu a objektu, protože rozkládáme fyzikální vztah subjektu a objektu na jednotliviny. „Skutečnosti universa představují procesy zkušenosti. Každý proces je individuální fakt. Celé universum je rozvíjející se souhrn těchto procesů. Přijímáme Aristotelovu nauku o tom, že všechny činnosti jsou omezeny na aktuální skutečnost, a také tvrzení platónismu, že pravý význam existence spočívá v tom být činitelem jednání nebo, jinak řečeno, být tím, na čem záleží. Být něco znamená být objevitelný jako činitel při analýze určité skutečnosti. Z toho vyplývá, že v jednom smyslu je vše reálné podle své vlastní kategorie bytí. Slovo reálný v tomto smyslu znamená, že určitý zvuk nebo znak představuje slovo, které má význam. Pojem reálný může také znamenat odlišnosti vyplývající z protikladu mezi fyzickým a konceptuálním uskutečněním.“¹¹ Zde je vidět, že Whiteheadův pojem zkušenosti je založen na zcela opačném principu, než jak tento pojem chápou empirici.

¹¹ WHITEHEAD, Alfred North. *Dobrodružství idejí*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 978-807-2980-093, s. 195.

Zkušenost zde přechází od jednotného celku časoprostoru (od universa) k jednotlivinám právě proto, že kauzální působnost předchází prezentující bezprostřednosti a až na základě uvědomění si symbolických referencí mezi oběma módy jsme schopni vydělit z obou módů konkrétní universalie. Ve Whiteheadově pojetí vědy později vysvětlím, jak se od jednotlivin přechází zpět k universu.¹² Kauzální působnost zahrnuje všechny procesy universa. Prezentující bezprostřednost se omezuje na jeden individuální fakt. Naopak empirické pojetí zkušenosti sjednocuje jednotlivé zkušenosti do obecných zákonů. Jednota u empirie tedy vzniká až činností člověka, který je (možná) schopen sestavit své zkušenosti do koherentní množiny. U empirie tedy chybí jakákoliv záruka nutnosti. Například Hume by uznal při procesu percepce jen prezentující bezprostřednost. Sekundární vlastnosti jsou pro něj výsledkem tohoto druhu percepce společně s činností mysli. Empirie je založená na přímé percepci a na reflexi. Kauzální působnost v empirickém pojetí nemůže existovat. Empirici neuznávají žádné kauzální vztahy, které by předcházeli senzaci a reflexi. Kauzální působnost je přítomná ve Whiteheadově zkušenosti jako první forma percepce. S prezentující bezprostředností ji spojuje symbolická reference, která v empirické zkušenosti opět chybí. Se symboly empirie pracuje až ve třetí instanci, kterou Whitehead nazývá konceptuální analýzou. Ve Whiteheadově filosofii začíná zkušenost v jednotě časoprostoru a přes symbolickou referenci se dostává ke smyslovému datu (k mentální reprezentaci). Toto smyslové datum pak rozkládá na konkrétní universalie. Realitou se zde stává to, co člověk vědomě popíše, tj. spojí symbolické a smyslové vnímání společně s konceptuální analýzou. Původní schéma v podobě Realita – Vjem – Dojem – Symbol – Reference zpět k realitě se ve Whiteheadově pojetí mění na: Časoprostor – Dojem - Vnímaná realita – Symbolická reference zpět k časoprostoru. Realita je zde jako jedna z možných adaptací na časoprostor, a to na základě konkrétních vydělených univerzálií z našich dojmů. Vnímaná realita ale neobsahuje všechny prvky universa, protože je jen jednou z možných adaptací na časoprostor, a proto je možné jít za rámec percepční zkušenosti ke zkušenosti získané skrze proces činné mysli.

¹² Viz strana 25 této práce.

Časoprostor je nejenom pojítkem objektu a subjektu, ale je rovnoměrným a nutným spojením objektu se subjektem. Universalie nemůže být tímto nutným spojením, protože je vydělená až činnou myslí. V Časoprostoru můžeme nalézt nutnost, protože určuje vnitřní logickou strukturu všech událostí naší zkušenosti. Empiricistické zkoumání záruku nutnosti nemá a nezbyvá mu nic jiného, než doufat, že výsledkem pozorování subjektu budou informace shodné s objektivním světem. Empirii schází kauzální působnost. Whiteheadova zkušenost zde vypovídá něco o přírodě, protože vnímání je do určité míry závislé na universalích. V empirii je pravdivá výpověď závislá až na činnosti rozumu.

Whitehead tedy rozvíjí Humovo pojetí konvence do podoby nutného spojení definováním komplexnějšího pojetí zkušenosti. Ještě je ale třeba vysvětlit, jak může být časoprostor pojítkem mysli a přírody za předpokladu, že dokáže mysl pracovat nezávisle na časoprostoru. Nejprve zdůvodním tento předpoklad. Whitehead udává příklad: Postavíme-li před rozumného člověka pět židlí ve stejném rozestupu, tak to vyhodnotí jako pětici židlí a ne kupříkladu jako dvojici a trojici židlí. Všichni se samozřejmě shodneme na tom, že se jedná o pětici židlí, ale abychom to dokázali, tak bychom museli provést přesná měření jejich rozestupů. Je tedy zřejmé, že v běžné praxi člověk nepozoruje přesně, ale na základě vlastních zkušeností. Zde se ještě shoduje s Humeem. Whitehead mluví o různých možných koherentních pojmech prostorovosti. Jak sám říká, do konce 19. století se ve vědě tradovala existence jen jedné možné koherentní analýzy pojmu prostoru a nebylo tedy možné mít více vědeckých diskurzů. Proto Whitehead pokračuje tak, že v případě, kdy dokážeme na židli nahlížet na úrovni atomů, tak: „*Židle neustále získává a ztrácí atomy. Není přesně odlišena od svého okolí a není totožná v průběhu času.*“¹³ Pozorovatel ji tedy nedokáže přesně odlišit od okolí, neboť dochází k neustálé výměně částic. To, co je člověku dáno skrze jeho zkušenost, je to, že nevědomky ignoruje jiná možná myšlenková schémata než ta, která mu jsou dána skrze lidskou přirozenost, společenské konvence a výchovu. V tomto konkrétním případě člověk ignoruje právě principy mikrosvěta. Zde je zřejmé, proč měl Hume konvenční pojetí nutného spojení. Ale ani po 19. století nemůže dle mého názoru žádný vědec propojit všechna myšlenková schémata jen z pozice zkušenosti. Proto zde bylo nutné zavést metarámec v podobě časoprostoru.

¹³ WHITEHEAD, Alfred North. *Matematika a dobro a jiné eseje*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1970, s. 27.

Whitehead si uvědomil, že aby Humovo zvykové spojení fungovalo nutně, tak potřebuje mít přesnou časoprostorovou souslednost. Za předpokladu, že se zabýváme vědami operujícími mimo toto pojetí časoprostoru, tak se ale můžeme opět dostat do nenutného spojení. Například, uvažujeme-li nad určitými matematickými pravdami, tak je prostor irrelevantní a čas zde hraje roli akorát v následnosti, ve které tyto pravdy rozebíráme. Z toho vyplývá, že některé oblasti vědy nepotřebují koncepci časoprostoru na to, aby docházelo k objevům. „*Nemůžeme tedy tvrdit, že poznání samo o sobě předpokládá časoprostor, a to ani jako podmínku modu vědomí, ani jako nějaký podstatný systém vztahů spojujících poznávané věci.*“¹⁴ Whitehead nepopírá, že by objektivní svět nebyl procesem, tj. nebyl závislý na času a prostoru, ale zdůrazňuje, že vědomí tímto procesem být nemusí. Mysl dokáže uvažovat mimo časoprostor. Nutné spojení by znamenalo, že aby došlo k nutnosti, tak by lidské vědomí muselo být také procesem podobným tomu přírodnímu. Lidské vědomí je ale schopno uvažovat minulé v přítomnosti, nebo přemýšlet nad budoucím. Tím, že lidské vědomí je schopné uvažovat mimo časoprostorovou souslednost, se dostáváme k tomu, že nutné spojení není spojením nutným, ale je zvykem. Jinými slovy, zajdeme-li za rámec toho, čím je pro nás realita, tak zde ztrácíme jakoukoliv jistotu poznání. I přesto, že Whitehead si myslí, že je možné poznávat mimo časoprostorovou koncepci, tak kvůli zachování jistoty pravdivosti, nabádá k tomu neopouštět rámec časoprostoru.

Jak jsem již uvedl, člověk ignoruje jiná možná myšlenková schémata než ta, která mu jsou dána skrze lidskou přirozenost, společenské konvence a výchovu. To, že například sen nepovažujeme za naši realitu, je určeno představou, že realita má obsahovat určitou uniformitu a nepřehnanost. Kritériem pro tento filtr je naše osobní smyslová zkušenost. Člověk uvažuje realitu jako pravdivou, právě proto, že jeho smysly mu to potvrzují. Naše oči nám říkají, že mezi pěti židlemi jsou stejné rozestupy, tak to vyhodnotíme jako pětici židlí. O pravdivosti reality tedy vypovídá rozumná úvaha a potvrzení skrze smysly. Člověk automaticky nadřazuje realitu nad ostatní schémata, neboť je mu dána skrze smyslovou zkušenost a není myšlenkovou konstrukcí. V případě reality může naše mysl operovat činně i trpně, v jiných myšlenkových schématech musí být činná. Podle Whiteheada je naše mysl adaptací na objektivní svět. Mysl se adaptovala na přírodu, tj. na proces. Mysl tedy dokáže tvořit v rámci procesu reality, ale i mimo něj. Budeme-li

¹⁴ WHITEHEAD, pozn. 13, s. 64.

tvorit vědecké teorie tak, že se budeme omezovat jen na sensualitu a reflexi, tak jsme schopni vytvářet vědu adekvátně jen do 19. století. Nejmodernější věda, která operuje i v jiných vědeckých diskurzích, které jsou pro běžného člověka mnohdy neslučitelné s realitou (například kvantová fyzika, nové geometrie apod.), si nemůže dovolit, aby byl její diskurz omezován smyslovou zkušeností.

Whitehead svoje nutné spojení podal v rámci reality. Upozorňuje, že není možné nalézt nutné spojení v pojmech samotných. Pojmy jako takové jsou záležitostí mysli. Za předpokladu, že nejsme platonici a neuznáváme existenci vnějšího světa idejí, tak se nemůžeme stavět k subjekt-objektovému problému v podobě přechodu informace z přírody do mysli tak, že něco, co je součástí subjektu (pojem) by vytvářelo nutné spojení s něčím, co není v subjektu (příroda). Zvykové spojení tedy není řešením. Tím, že se mysl adaptovala na přírodní proces, tak subjekt-objektový problém zaniká. Ve Whiteheadově filosofii věci tvoří omezení toho, jak může informace přijít do mozku, protože tyto informace z objektivního světa jsou potvrzovány vnímáním a proto jsou člověkem nadřazovány, neboť zde může zůstat mysl trpná. V přírodním procesu existuje časoprostor. Adaptací na objektivní svět se lidská bytost podřizuje tomuto časoprostoru a začíná uvažovat v rámci něj. Proces adaptace tedy způsobil, že každý živočich, který se adaptoval, tj. jak zvíře, tak člověk, se musí řídit procesy v rámci časoprostoru. Celek světa reality je tedy tvořen časoprostorem. Časoprostor neupřednostňuje ani objekt, ani subjekt. V tomto pojetí tedy neexistuje diference subjektu ani objektu, neboť je zde jednotící prvek časoprostoru, protože je subjekt adaptován na objekt. V tomto kontextu již nemůžeme mluvit jen o nutném spojení mezi objektem a subjektem, ale musíme je považovat za jednotné. Tato nutná jednota je tedy umožněná, protože naše mysl při procesu adaptace do sebe pojala časoprostorové uvažování. Mysl dokáže uvažovat v rámci časoprostoru i mimo něj. Pro jednotu mysli a těla je ale vhodnější uvažovat v rámci něj. Lze tedy říci, že nutné spojení existuje tam, kde existuje časoprostor.

Jestliže díky časoprostoru není nadřazen ani subjekt ani objekt, tak tato jednota boří základní premisu jak racionalismu, tak empirismu i pozitivismu a směrů z nich vycházejících. Polemika mezi tím, zda má být upřednostňována racionalita nebo sensualita se stává bezpředmětnou. Paradoxem je, že nutné spojení, ve které doufali jak empiricisté, tak racionalisté, se stalo ve Whiteheadově pojetí největším argumentem proti nim.

3.4. Whitehead versus novopozitivismus

Člen Vídeňského kroužku, novopozitivistický Rudolf Carnap (1891-1970) ve své knize *Problémy jazyka vědy* definuje empiricistické pojetí vědy. Carnap definoval princip empiricismu takto: „*Jakožto stoupenci empiricismu požadujeme, aby jazyk vědy byl určitým způsobem omezen, požadujeme, aby deskriptivní predikáty, a proto i syntetické věty byly připuštěny pouze potud, pokud mají určitou souvislost s možným pozorováním, přičemž tuto souvislost je třeba vhodným způsobem charakterizovat. Takovou formulaci, jak se domnívám, dosáhneme větší jasnosti, a to jak pro vedení diskuzí mezi stoupenci a odpůrci empiricismu, tak také pro úvahy o názorech stoupenců empiricismu.*“¹⁵ Princip empiricismu se tedy zakládá na popisu a pozorování. Zkušenost by tedy měla být rámcem, o kterém lze vědecky diskutovat. Každá teorie musí být testovatelná a potvrditelná. Nevědecké teorie nejsou založené na pozorování, nelze je testovat a tudíž ani potvrdit. O nevědeckých (neempirických) teoriích by se nemělo diskutovat. Základ vědeckého poznání je zkušenost. Pro porozumění mezi vědci Carnap definoval toto pojetí, ale zároveň nabádá ke komunikaci mezi vědci na úrovni metajazyka. K této formě komunikace dospěl přes složitou úvahu.

Carnap rozlišuje dva druhy vět. Větu singulární a větu obecnou. „*Singulární větou rozumíme nějakou větu, jež se vztahuje na jednu nebo několik věcí a popisuje například vlastnost nějaké věci nebo vztah mezi několika věcmi. Obecnou větou rozumíme nějakou větu, která se vztahuje na všechny předměty uvažované oblasti.*“¹⁶ Singulární větou může být věta: „Jestliže x je železná tyč a x se ohřívá, potom se x rozpíná.“ Obecná věta se ze singulární vytvoří tak, že zavedeme pravidelnost. „Pro všechna x platí...“, nebo „Pro každé x platí...“ Věda používá obou vět. Singulární k popisu konkrétního jevu a obecnou k definování zákonů. Známe-li všechny premisy platící pro x , tak jsme schopni vyvodit závěr. Neznáme-li premisy, musíme provést experiment, měření a nakonec vyvodit logický kalkul. Věda by tedy měla postupovat od singulárních vět, přes obecné zákony k aplikaci (vyvozování) těchto zákonů na realitu. K tomu, aby v tomto procesu nedocházelo k chybám je třeba tyto teorie testovat. Hlavními teoretickými postupy ve vědě jsou vysvětlení známého faktu, predikce neznámého faktu a testování existujících teorií. Carnap píše: „*Hlavní teoretické postupy ve vědě zahrnují jako svou podstatnou*

¹⁵ CARNAP, Rudolf. *Problémy jazyka vědy*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. Filosofie a současnost, s. 81.

¹⁶ CARNAP, Rudolf, pozn. 15, s. 128

složku dedukci a výpočty, jinými slovy řečeno, aplikaci logiky a matematiky.“¹⁷ Logický kalkul v podobě dedukce a výpočtů je rozumová operace se symboly. Přechod od zkušenosti vědce k logickému kalkulu není universalistický, ale individualistický. Teorie, vědecké zákony, predikce a protokoly o pozorováních jsou formulovány vždy určitým vědcem a v rámci určitého jazyka. Při tvorbě určité teorie na člověka působí jeho osobní zkušenosti a vnitřní souvislosti užitých symbolů a zde je hlavní příčina pochybení vědeckých teorií. Carnap definoval tři hlavní faktory, které je dobré zvážit při testování existujících teorií. Prvním faktorem je činnost, stav a prostředí vědce. Druhým je užitě slovo v kontextu určitého jazyka. Třetím faktorem jsou vlastnosti věcí, na které vědec užitým výrazem odkazuje. Osobní zkušenosti jsou individuální a nikdo jiný není schopen tyto zkušenosti provázející tvorbu teorie reprodukovat. Z toho důvodu je třeba se při testování teorií zaměřit na logickou stránku věci, tj. na formální vlastnosti výrazů a vztahů mezi nimi. Toto nám umožní přejít od designátů k čistým logickým symbolům, s nimiž lze pracovat bez potencionální dezinterpretace. Carnap tento postup uvádí v analogii dvou různých jazyků. Například promluví-li na Čecha Němec, tak si zprvu nerozumí. Při dostatečně dlouhém rozhovoru Čechovi dojde to, že slovo „nicht“ znamená negaci, tj. „ne“. Od této chvíle může přejít do metajazyka obou jazyků, kde pro výraz negace lze použít jak „ne“, tak „nicht“ a oba výrazy se tak díky vnitřní souvislosti stávají rovnocenné. Stejným způsobem by se mělo postupovat při tvorbě a testování vědeckých teorií. Přechodem do metajazyka se abstrahuje od nechtěných individuálních vlivů jazyka, kterým je vědecká práce sepsána. Vědec se tedy při přechodu od singulární věty k obecnému zákonu má soustředit na holý pozitivistický popis problematiky a má se snažit vyvarovat možných desinterpretací vzniklých v rámci jeho osobní terminologie, tj. má se snažit psát v rámci metajazyka. Pro dosažení co největší přesnosti by se měl text psát v rámci logických algoritmů a aritmetiky. Jinými slovy v rámci čisté symbolické reality. Metodu vybudovat v logickém kalkulu kalkul aritmetiky poprvé zdůvodnil Gottlob Frege. Na jeho myšlenky navazuje publikace Principia Mathematica, kterou sepsal Bertrand Russell společně s Whiteheadem. Carnap na ně v tomto tématu navazuje. Z matematicko-logického hlediska se všichni shodnou, ale v případě filosofických důsledků zastávají Frege, Russell a Carnap odlišné stanovisko než Whitehead.

¹⁷ CARNAP, Rudolf, pozn. 15, s. 93

3.5. Whiteheadova teorie vědy

Carnapova teorie vědy říká, že přechod od zkušenosti vědce k logickému kalkulu není universalistický, ale individualistický. Z toho důvodu je třeba se při testování teorií zaměřit na logickou stránku věci, tj. na symboliku. Vědecká teorie ale musí mít určitou souvislost s možným pozorováním. Whitehead stejným způsobem nabádá zaměřit se na symbolickou stránku poznání. Jeho důvody jsou ale rozdílné a to právě kvůli pojetí zkušenosti. Pozorování je jen jedním módem zkušenosti. Další dva módy nás vedou k poznání universalí, které samotná symbolika obsahuje. Tyto universalie jsme pak schopni konceptuálně analyzovat. Rozdíl není na první pohled patrný, ale kauzální působnost nám umožňuje předkládat hypotézy, které nás mohou zavést k vědeckým objevům mimo empirický popis a pozorování. Uvažujeme-li pojem zdi, tak z čisté přímé percepce dokážeme popsat její účel, tvar i barvu. V kauzální působnosti se pro nás ale stává podstatné, proč se nám jeví zeď společně s bílou barvou. Empirie nám neumožňuje spekulace nad otázkami proč, ale Whiteheadova zkušenost nám díky vnitřnímu obsahu universální symboliky umožňuje předkládat hypotézy v případě, když se zaměříme na souvislosti těchto universalí s časoprostorem. Universalie jsou tou složkou zkušenosti, která vypovídá o časoprostoru. Zkušenost je tedy založená na universalistickém principu, ze kterého se až v druhé instanci stává vědecká teorie, jenž je individualistická. Právě protože *„Skutečnosti universa představují procesy zkušenosti. Každý proces je individuální fakt. Celé universum je rozvíjející se souhrn těchto procesů.“*¹⁸ Zkušenost zde tedy působí jako proces uvědomění si vztahu a jednoty subjektu a objektu. Whitehead kritizuje novopozitivismus především pro to, že vědecké zkoumání omezuje na pozorování a popis konkrétních faktů, tj. na novopozitivistickou koncepci zkušenosti. Universálnost vědy může být dosažena jen v případě, kdy tyto konkrétní fakta budou zasazeny do jednoty události časoprostoru.

Whiteheadova koncepce zkušenosti vyššího řádu umožňuje hypotézy, empirie ale ne. Empirie se omezuje na pozorování a vynechává kauzální působnost. Empirik by došel k barvám jako rozkladu světla jedině tak, že by tento rozklad pozoroval v realitě. Otázka typu „Proč je zeď červená?“ je s pozorováním neslučitelná, ale ve Whiteheadově pojetí nás může tato otázka dovést ke konkrétní universalii, kterou právě vědec ptající se „proč“ může vydělit ze své prezentující bezprostřednosti a následně dojít k universalistickému

¹⁸ WHITEHEAD, Alfred North. *Dobrodružství idejí*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 978-807-2980-093, s. 195.

principu barvy (nebo se také může zmýlit). Whiteheadovo pojetí by tedy mělo vědecké zkoumání urychlit. Reálně k tomu ale nedojde, protože Whitehead říká, že hypotézy jsou důsledkem adaptace na proces přírody a jsou tedy přirozené. Hypotézy umožňují živočichovi vyššího druhu mnohem komplexnější adaptaci. Člověk probírá tyto hypotézy v mysli nezávisle na tom, zda si to uvědomuje nebo ne (činně nebo trpně). Z tohoto důvodu je chybné trvat na souvislostech s pozorováním při tvorbě vědecké teorie, protože každému pozorování nevyhnutelně předchází hypotéza. Pozorování by mělo sloužit jen jako ověření takových vědeckých teorií, které jsou kauzálně ověřitelné. Některé teorie tak zůstanou neověřitelné, protože nemají nutně ověřitelnou pravdivost. Whitehead ale nabádá se takovými teoriím raději vyvarovat. V empirii je hypotéza považována za neempirickou spekulaci a nelze ji brát vědecky. Nesmíme zapomenout, že pravdivost reálné hypotézy je u Whiteheada podpořena nutným spojením. Navíc je hypotéza u Whiteheada založená na abstraktních entitách a při tvorbě vědecké teorie je pro nás přínosná v tom, že vědec se nemusí omezovat jen na konkrétní vypočítaná fakta, ale svoji pozornost může upřít i na tyto abstraktní prvky, se kterými tato teorie souvisí. „*Nyní jsme však před problémem, že tato oblast vědeckého myšlení (novopozitivismus) je dnes, ve 20. století příliš úzce zaměřena na analýzu konkrétních faktů, které čekají na rozbor. To platí pro fyziku a zvláště naléhavým se to stává pro biologické vědy. Abychom tedy pochopili obtíže moderního vědeckého myšlení i jeho reakce na současný svět, musíme pomýšlet na nějakou koncepci širšího pole abstrakce, na konkrétnější analýzu, která by byla adekvátnější celostní konkrétnosti naší intuitivní zkušenosti. Taková analýza by sama měla najít místo pro pojmy hmoty a ducha jako abstrakce, pomocí kterých bude možné interpretovat naši fyzikální zkušenost.*“¹⁹

Whitehead při kritice novopozitivismu vychází z Berkeleyho pojetí jednoty. „*Studoval ho Hume a ten rozvinul jednu stránku jeho filosofie způsobem, který by byl znepokojil ducha tohoto velkého muže církve. Hume později studoval Kant. A proto by bylo jistě absurdní tvrdit, že Berkeley neměl v tomto století žádný vliv. Nicméně je třeba říci, že se mu nepodařilo ovlivnit hlavní směr vědeckého myšlení. Ten plynul dál tak, jako kdyby Berkeley nebyl nikdy psal.*“²⁰ Hume si podle Whiteheada vyložil Berkeleyho filosofii nesprávným způsobem a to vedlo k vyústění v moderní vědě v podobě analýzy

¹⁹ WHITEHEAD, Alfred North. *Věda a moderní svět*. 1. vyd. Bratislava: Pravda 1989, s. 127, překlad ze slovenštiny.

²⁰ WHITEHEAD, pozn. 19, s. 127.

konkrétních faktů. Hume totiž ve své filosofii přechází rovnou k dojmům a vynechává jakoukoliv zmínku o vyšších abstrakcích. Tomu se ale nelze divit, neboť i Berkeley sám tyto vyšší abstrakce ve své filosofii přehlédł a to bylo podle Whiteheada mimo jiné i z důvodu, že se příliš rychle uchýlil k idealistickému pojetí své filosofie. Jedinou absolutní realitou je pro Berkeleyho mysl. Jednota přírody je jednotou idejí v boží mysli. Tvrdí, že přírodní entity se stávají skutečnými tím, že jsou vnímané vnitřní jednotou mysli. Tato poslední věta ale nemá odkazovat na individuální mysl nebo na její osobité abstrakce. V této větě je podstatné, že mysl vnímá skrze vnitřní jednotu. Mysl dokáže přemýšlet v přítomnosti (tady a teď) nad věcmi, které se udály jinde a v jiné době. Poskládáme-li tyto skutečnosti do jednoty, tak získáme jednotu zkušenosti. Takovéto chápání věcí nazývá Whitehead prehenzí. Prehenze je tedy zpravidla nekognitivní chápání věcí. Všechny prehenze poskládané dohromady tedy tvoří jednotu zkušenosti a to je podstatou Whiteheadova universa. Whitehead odmítá tradiční karteziánský postulát prosté lokace²¹. Odmítá pojetí absolutního odloučení prostorových a časových charakteristik. Toto pak nahrazuje koncepcí prehenzivní jednoty neboli časoprostorem. Na tomto základu pak zakládá své organicistní pojetí metafyziky. Vyšší abstrakce tedy získává organismus vnímáním skrze časoprostorové rozpoložení přírody a následnou hypotetickou úvahou nad principy časoprostoru a to právě vydělením z konkrétní zkušenosti. Vydělením věci z prehenzivní jednoty způsobí, že tato věc již není sama sebou, ale je spojením universalí. Je tedy třeba nejprve získat tyto vyšší abstrakce a až následně uvažovat nad konkrétní věcí z hlediska těchto vyšších souvislostí. Věda tedy nemá analyzovat konkrétní fakta a z nich utvářet obecné principy. Věda se má nejprve zaměřit na pochopení vnitřních souvislostí toho, jak zkoumaný fakt zapadá do jednoty skutečnosti a až pak z něj formovat obecné věty. Toho ale nelze dosáhnout bez hypotéz. Vrátime-li se k Berkeleymu, tak přírodní entity se stávají skutečnými tím, že jsou vnímané vnitřní jednotou mysli. Pokud ale věda nebude zkoumat konkrétní fakta ve své jednotě, tak jejím předmětem nebudou reálné přírodní entity, ale mentálně vydělené předměty z přírody, rozdělené na různé aspekty prostoru a času. Cílem vědy ale má být věc objasněná v jednotě časoprostoru.

²¹ Pojem vysvětlen na začátku další kapitoly této práce, viz strana 28.

3.6. Vznik dichotomie podle Whiteheada

Whiteheadovu kritiku empiricismu v mnohém doprovází odmítnutí karteziánského pojetí události jako prosté lokace. Řekneme-li, že daná část hmoty má charakter prosté lokace, znamená to, že v případě jejích prostoročasových vztahů je právě tam, kde je, v definitivně vymezeném prostorovém regionu a v definitivně vymezeném časovém úseku, zcela bez ohledu na vztahy této části hmoty k ostatním prostorovým regionům a časovým úsekům. Karteziánská událost je založena na Descartově filosofii. Descartes rozlišuje Bohem stvořené substance na *res extensa*, tj. hmota s atributem rozprostraněnosti a *res cogitans*, tj. nerozprostraněná duše s atributem myšlení. Takovéto hmotě pak můžeme přisoudit souřadnice a jednoduše určit polohu konkrétního předmětu. Jestliže se hmota vyznačuje pouze rozprostraněností, tak ale pozbývá jednotu. Jedinou možnost jednoty pak může zařídit pouze duše. To, jak k tomu dochází, zanechal Descartes nevyřešené.

Whitehead se snaží vidět svět v jednotě, proto je pro něj jakýkoliv dualismus nepřijatelný. Dichotomie mysli a těla podle něj vzniká dělením objektivního obsahu události zkušenosti na dvě protichůdné charakteristiky a to na jev a realitu. Člověk má představu, že věci v reálném světě se mu mohou jevit jiné, než ve skutečnosti jsou. Tuto představu Whitehead nevidí jako nutnou, ale je pro něj výsledkem úvah. Dichotomie je tedy stvořená lidmi. Dichotomie jevu a reality zahrnuje jen tu část zkušenosti, která se týká objektivního obsahu a vynechává subjektivní formy. Lidé neuvažují nad vztahem mezi nimi a reálným objektem, který vzniká při vnímání, a neuvědomují si, že na výsledný jev má stejný podíl jak objekt, tak i subjekt. Tato dichotomie však nabývá své problematičnosti až ve vyšších fázích zkušenosti, tedy ve chvíli, kdy se přechází od percepce ke konceptuální analýze. V tuto chvíli dosahují mentální činnosti velké složitosti při syntéze s fyzickými. Tato podle Whiteheada chybná představa dichotomie se objevuje již ve starověkém Řecku, ale své problematičnosti nabývá především v moderní době. *„Tento omyl byl v moderní filosofii přítomen ve větší míře než ve starověké či středověké filosofii a nabyl podoby důsledného spoléhání na smyslovou zkušenost jako na základ veškeré experimentální činnosti. Důsledkem toho bylo jednoznačné oddělení ducha od přírody, jež našlo své první vyjádření v karteziánském*

dualismu“²² Descartův dualismus je podle Whiteheada vyústěním původní starořecké filosofie.

Výstižným příkladem dělení jevu a reality již v klasické filosofii je Platónova jeskyně. „*Představ si lidi v podzemním jeskyňovitém obydlí, které má na celou šířku jeskyně směrem ke světlu rozevřený vstup. Zde jsou tito lidé od svého dětství připoutáni za stehna a za šíje tak, že zůstávají na stejném místě a hledí dopředu a že pro svá pouta nemají možnost otáčet hlavou. Světlo mají z ohně, který plane za jejich zády...mezi ohněm a připoutanými lidmi si představ cestu, kolem níž vede hrazení...podél tohoto hrazení nosí postavy rozličné nářadí...Potom by takoví lidé, pravil jsem já, nepovažovali za opravdové zřejmě nic jiného nežli stíny oněch uměle zhotovených věcí.*“²³ Na tomto příkladu je snadné si všimnout rozdílu mezi jevenými věcmi a věcmi reálnými. Pro plné objasnění této dichotomie zde stručně shrnu Platónovo pojetí duše. Jeskyně je metaforou pro každého člověka. Věci se mu jeví nepřesně a smysly ho klamou. K dosažení pravého poznání musí člověk začít nazírat svět idejí. Člověk má hledat moudrost a na své cestě může tyto ideje nalézt. Platón tak rozlišuje život v pravdě a život v pouhém zdání. Duše má pak tři složky, a to žádostivou, vznětlivou a rozumovou. Člověk, který je zobrazen v Platónově jeskyni, je řízen žádostivou nebo vznětlivou složkou. Obě tyto složky ale umírají s tělem a jedinou nesmrtelnou složkou je rozumová, která může dosáhnout moudrosti tak, že bude nazírat nejvyšší ideu dobra. Zde je vidět, že duše a tělo nejsou zcela oddělené, protože dvě části duše umírají s tělem. Jev a realita ale u Platóna odděleny jsou. To, co může dosáhnout pravdy je právě ta nesmrtelná složka duše. Jedině rozumová složka duše může spojit mnohé v jednotné. Jednota i u Platóna musí být vysvětlena z pozice nehmotné části duše.

Whiteheadovo pojetí odmítá to, aby se jednota vysvětlovala z pozice jedné substance univerza. Jednota může být jednotou jen v případě, že mezi tělem a myslí existuje jednotící spojení. Toto spojení musí ale být rovnocenné a nemůže tedy upřednostňovat mysl ani tělo. Toto jednotící spojení pak pro pojetí času a prostoru znamená nutné sjednocení do časoprostoru. Prostá lokace pak postrádá smysl, neboť vše v jednotném

²² WHITEHEAD, Alfred North. *Dobrodružství idejí*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 978-807-2980-093, s. 207.

²³ PLATÓN. *Ústava*. 1. vyd. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. Antická knihovna (Svoboda). ISBN 80-205-0347-1, 7. kniha.

časoprostoru musí mít souvislost se vším ostatním. Whiteheadova filosofie je tedy postavena na odmítnutí přírodní filosofie a na přechodu do metafyzické úrovně jednoty. „Proto by se základy metafyziky měly hledat v pochopení subjektivně-objektivní struktury zkušenosti a v příslušných rolích fyzických a mentálních činností“²⁴

3.7. Organicistní metafyzika

Organicistní metafyzika, kterou zakládá právě Whitehead, je vrcholná podoba jeho filosofie a lze ji považovat za shrnutí jeho filosofických postulátů, ke kterým v průběhu života došel. Koncepti organicistní metafyziky můžeme u Whiteheada datovat až po roce 1924, tedy do období, kdy pobýval v USA. V tomto období definitivně přechází z koncepce přírodní filosofie do koncepce metafyziky. Whitehead byl původně empirikem, ale později se stává kritikem empirického pojetí filosofie a v tomto období vytváří koncept organicistní metafyziky jako alternativu k empiricismu.

Whitehead odmítl karteziánské pojetí události jako prosté lokace a to mimo jiné i díky svému odlišnému pojetí zkušenosti ve třech různých módech, protože právě subjektivní faktory zkušenosti odkazují k bezprostřední přítomnosti individua a objektivní faktory k minulým událostem přítomným v této bezprostřednosti (prezentující bezprostřednost a kauzální působnost). Rozdíl mezi subjektivním a objektivním tedy spočívá v otázce času a neodpovídá již distinkci mezi mentálním a fyzickým. Jestliže je ale časoprostor jednotný a nelze jej dělit na prostor a čas, potom se stává kontinuita přírody závislá na kontinuitě událostí. Každá událost tedy obsahuje ostatní události jako části sebe sama a každá událost je částí jiných událostí. Kontinuita událostí je ve Whiteheadově pojetí universem a z toho důvodu je příroda závislá na časoprostoru. Tím se dostáváme ke třetímu módu (konceptuální analýza), o kterém Whitehead říká, že je možné, aby adekvátní analýza každého zdroje a každého typu percepční zkušenosti přinesla ozřejmující důkaz reality a její povahy. K určení toho, zda to tak opravdu je, musíme přejít z úrovně fyziky do úrovně metafyziky. Přechod k metafyzice je tedy umožněn společným základem vědy i metafyziky, a tím je právě zkušenost. Tento společný základ mohou mít u Whiteheada z důvodu existence nutného spojení, které je obsaženo v každé individuální zkušenosti.

²⁴ WHITEHEAD, Alfred North, pozn. 22, s. 207.

K tvorbě organicistní metafyziky přispěla také zkoumání v oblasti kvantové fyziky. Ta je založena na představě elementární částice pohybující se v prostoru diskrétně. To však neodpovídá naší představě kontinuální existence objektivních předmětů²⁵. Elementární částice jsou základními složkami těchto předmětů běžné zkušenosti, a proto bylo nutné upravit naše představy o povaze skutečnosti. Jelikož podstatou skutečnosti je podle principů kvantové fyziky vlnění, tak bylo nutné, aby pojítkem skutečnosti byl činný organismus. Zde využívá analogie s Leibnizem, který propojuje neživou hmotu živými monádami. Whitehead nakonec nahrazuje pojem hmoty pojmem organizmus. Tím se vymezuje i proti materialismu. Každý organismus, ať chápáný jako živý (živočich) nebo neživý (kámen), má svůj podíl na naší zkušenosti. Tím, že na úrovni atomů nemůžeme jasně oddělit jednu věc od druhé, tak nám vzniká určitá jednota zkušenosti, ke které ale musíme dojít na základě našich hypotéz a to tak, že upravíme naše současné představy o realitě.

V organicistní metafyzice tedy přestává být konkrétní věc podstatná a přechází se k pojetí jednoty všech takovýchto věcí ve všech aspektech časoprostoru. Zkoumání se tedy má přesunout od jednotlivých faktů ke zkoumání událostí, které mají procesuální charakter a mají svůj cíl. Zkoumá se tedy organismus ve svých souvislostech.

Organistická metafyzika kritizuje empirismus v tom, že jako cílené je v empiricismu považováno pouze lidské jednání a příroda je řešena deterministicky, tj. je řízena zákony přírody. V organistické metafyzice je ale každý neživý předmět také organismem a celý koncept je jednotou, ve které se sledují události vytvářené individuálními organismy. Jinými slovy, přírodní dění je podobnou událostí jako lidské jednání.

²⁵ Viz stránka 20 této práce a pozn. 13 – židle versus židle na úrovni atomů.

4. Whitehead v souvislostech

Whiteheadova filosofie vypadá na první pohled jako něco zcela nového a revolučního. Ve skutečnosti ale postupuje podobným způsobem jako dva z jeho předchůdců, Leibniz a Kant. Oba filosofy znal velmi dobře. Leibnizovu filosofii lze označit jako vrcholnou formu racionalismu a je tedy logické, že při kritice empiricismu Whitehead použil analogie právě s Leibnizem. Kant svou filosofií reagoval na Humovu i Leibnizovu a v polemice s empirismem se tak stává dalším velmi dobrým zdrojem. Pro objasnění Whiteheadova stanoviska budou důležité Leibnizovy monády a Kantovy apriorní formy. Whitehead využívá obou těchto konceptů a přetváří je do svého pojetí.

4.1. Leibniz a monády

K vytvoření pojmu monád bylo nejprve nutné stanovit, jak dochází k poznání. Leibniz vytvořil složitou hierarchii toho, jak je člověk schopen dojít k pravdivému poznání, tj. k poznání pojmu ve své dokonalosti neboli poznání ideje. Idea je nepravdivá, je-li v pojmu obsažen spor. Je-li pojem možný, tak je idea pravdivá. Tato možnost se dá poznat podle Leibnize dvojím způsobem a to apriorně a aposteriorně. Apriorní poznání je, pokud uděláme analýzu ověřovaného pojmu tak, že jej rozložíme na pojmy, u nichž známe jejich reálnou možnost, a které společně nevytváří spor. Aposteriorní poznání je založené na zkušenosti, a proto postupujeme synteticky. Máme-li zkušenost s reálně existující věcí, tak její možnost je jistá. Leibniz tedy ztotožňuje apriorní poznání s analýzou a aposteriorní poznání se syntézou. Uvádí, že lidé jsou poučováni o přírodě na základě zkušenosti a dokáží pak tyto informace skládat do nové podoby. K poznání jednoduchých idejí nám bohatě postačí zkušenost. Chceme-li definovat ideje složitější (temné), musíme vzít pojem, který o nich máme (například pojem síly) a tento pojem analyzovat, tj. rozložit ho na jednotlivé pojmy. Zde si můžeme všimnout, že Leibniz zavádí analýzu pojmu jako akt poznání. Analýza pojmu je ale dnes odmítána právě proto, že nepřináší žádné nové poznání. Whitehead využil analýzu pojmu jen jako prostředek, jak zkoumat konkrétní fakta, tj. způsob vydělení universalii ze zkušenosti. Analýza zde tedy působí jen jako upřesnění a ne poznání. Leibniz a Whitehead mají podobný způsob sjednocení reality. To v čem se rozhodně neshodnou je právě apriorní rozložení světa. Leibniz na něm vybudoval monády, zato Whitehead jej odmítl.

Leibniz ve své filosofii navazuje na Descarta. Descartes rozlišuje Bohem stvořené substance na res extensa, tj. hmota s atributem rozprostraněnosti a res cogitans, tj. nerozprostraněná duše s atributem myšlení. Leibniz dochází názoru, že příroda se nedá vysvětlit pouze rozprostraněností hmoty, ale je zapotřebí i oblasti metafyziky. Jako příklad uvedl, že vědci používají metafyzický termín síly pospolu s termíny hmoty a vysvětlují tak některé přírodní zákony. Svět nemůže být tvořen jen atomy. Atomy podle něj nemohou vytvořit pravou jednotu, protože jsou pasivními body ve hmotě a nikdy společně nevytvoří celé kontinuum. Toto tvrzení bylo pro tvorbu Whiteheadovy organicistní metafyziky velmi podstatné, právě proto bylo zapotřebí využít pojmu organismus ve smyslu činné události. Hmota, která se vyznačuje pouze rozprostraněností, je donekonečna dělitelná. Podle Leibnize tedy neexistuje žádná nejmenší částice hmoty. Leibniz tedy hledal základní jednotku, která bude nedělitelná a bude pojítkem mezi fyzikálními atomy. Monády definoval jako substanciální atom, jakožto oživený bod, který zahrnuje formu i aktivum a je zde od počátku světa. „*Viděl jsem, že tyto formy a tyto duše, právě tak jako náš duch, musí být nedělitelné. Jestliže každá jednoduchá substance, která má opravdovou jednotu, může začít a skončit pouze zázrakem, pak z toho plyne, že jednoduché substance mohou vzniknout pouze stvořením a skončit pouze zničením. Tak jsem byl nucen uznat, že je třeba, aby konstitutivní formy substancí byly stvořeny se světem a byly věčné.*“²⁶ Monádu si lze představit jako nerozměrný živý bod, který je pojítkem obou stvořených substancí. Není tedy ani hmotná ani nehmotná, spíše jemnohmotná. Monády jsou tedy formami ponořenými do hmoty, jsou všudypřítomné a je jich nekonečně mnoho. Leibnizova příroda má podobu hmoty, ale ve své podstatě (substanci) je pojena monádami. U Leibnize může empirické poznání vést jedinečně k poznání povrchových projevů přírody. Chceme-li poznat pravou podstatu světa, tak je třeba použít analytického poznání. Příroda ve své podstatě zůstává stále stejnou a mění se pouze v povrchových projevech. Z toho důvodu je každá monáda uzavřená a nemůže do ní nic vstoupit. Zde se opět rozchází s Whiteheadovým organismem, protože organismus, tedy i příroda sama, je naopak do velké míry formován zkušeností a jediné, co je věčné, jsou universalie.

²⁶ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. ISBN 25-092-82, s. 117.

Leibniz jako jeden z mála ve své filosofii podal řešení dualismu duše a těla. Jeho konkurenty v této otázce jsou okasionalisté a Spinoza. Leibnizovo řešení je nejpropracovanější mezi svými konkurenty, mimo jiné i proto, že se vrací zpět ke starším filosofiím a obnovuje díky svým monádám oživené pojetí přírody. Leibniz vcelku úspěšně dokázal, že názory ostatních Descartových následníků jsou přinejmenším nedostatečné, ale jeho řešení samotného problému jednoty duše a těla se za úspěšné označit nedá. Jeho monády jsou produktem čisté racionality a v dnešní empirické době nemají zastání. Jsou odmítány jako čistá spekulace. Přes to však jeho filosofie nese pro vědecké poznání dvě důležité informace, na které Whitehead později navazuje. Za prvé, pravdivého poznání přírody lze dosáhnout pouze za předpokladu, že máme garantované poznání konkrétní jednotou subjektu a objektu tím, že zde existuje přesně určené nutné spojení mezi nimi. Za druhé, empirické poznání světa je nedostačující a ne vždy nás může dovést k pravdivé podstatě věci.

4.2. Podobnost Whiteheada a Leibnize

Whitehead jako zakladatel organicistní metafyziky říká, že každý proces universa je založen na zkušenosti organismu a celé universum je tedy rozvíjející se souhrn všech takovýchto procesů. Organismus zde vystupuje podobně jako monáda, protože je právě tím „bodem“, který v sobě zahrnuje čas i prostor časoprostoru, tj. minulost, současnost, budoucnost, prostorové extenze, kombinované s prostorovou perspektivou a smyslovými daty. Monády jsou proto podobné Whiteheadovým organismům. Každá z monád má svou individualitu a reprezentuje podle svého celý vesmír. Hmota slouží duši (monádě i lidské duši) jako zorný úhel. Díky ní může reagovat v podobě počitků na situace v hmotném světě. Tato hmota je schopná jednat sama ze sebe podle zákonů tělesného stroje. Whiteheadův organismus reaguje stejně a je stejně tak podřízen zákonům přírodního procesu. Rozdílnost Whiteheada a Leibnize tak dle mého názoru vzniká jen z důvodu toho, že Leibniz uznává a priori a Whitehead je odmítá. Whiteheadova teorie má z tohoto důvodu větší empirický korelát.

4.3. Kantovy apriorní formy

Kant založil transcendentální filosofii a vymezil se tak proti Leibnizovu racionalismu a Humovu empirismu. Transcendentální filosofie je podle Kanta kritická nauka o neempirických podmínkách možnosti empirické skutečnosti v subjektu. Kant vlastně říká, že časoprostor není nic jiného než apriorní formy našeho smyslového názoru. Názory, v nichž jsou nám přístupné nikoli věci, jak jsou o sobě, nýbrž tak, jak se nám jeví. Věci o sobě, tj. objektivní svět, jsou nepoznatelné a nikdo o nich nemůže nic říci. Můžeme tedy mluvit jen o našich mentálních reprezentacích. Cokoli, co se ukazuje v rámci zkušenosti, se ukazuje jako časoprostorový jev (fenomén) skrze prostor a čas, jež jsou transcendentálně ideálními představami (jsou umístěné v subjektu), a to jako apriorní formy každého empirického názoru. Představa času i prostoru je čistým názorem, tj. je apriorní. Časoprostor je tedy apriorní osnova pro tvorbu aposteriorního smyslového názoru. Toto pojetí časoprostoru Kant založil na Leibnizově pojetí s tím rozdílem, že časoprostor u Leibnize byl výsledkem činnosti monád a apriorní byl právě proto, že monády byly stvořeny se světem, zato u Kanta je časoprostor apriorní formou mysli a proto v objektivním světě může i nemusí existovat.

Transcendentální pojetí filosofie umožnilo Kantovi rozšířit syntetické poznání z a posteriori i do a priori. Pro Kanta se tak stává důležitým zdůvodnit, jak může docházet k apriornímu syntetickému poznání. Do této doby byla veškerá syntéza vždy přiřazována jen objektivnímu světu. Za předpokladu, že by subjekt mohl poznávat čistým rozumem, tak by se nemusel omezovat v poznání jen na jevíci se přírodu, ale měl by možnost poznávat zcela pravdivě (a priori). V takovémto případě bychom poznávali z metafyziky. Kant se snaží zavést čistou matematiku, čistou přírodovědu a nakonec metafyziku jako vědu. „... totiž aby se k uvedeným vědám hledaly zdroje v samém rozumu, aby tak byla prakticky probádána a změřena jeho schopnost poznávat něco a priori. Z toho ovšem mají prospěch i tyto vědy samotné, ne-li obsahově, tedy přece pokud jde o jejich správné užívání, a zároveň to slouží potud, aby byla lépe objasněna vlastní povaha zmíněných věd, neboť tak samy připravují půdu pro vyšší, obecnější otázku po jejich společném původu.“²⁷ Výsledkem vědeckého zkoumání by tedy podle Kanta mělo být nalezení

²⁷ KANT, Immanuel. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. 2. upr. vyd. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0310-2, s. 47.

společného původu. Takových výsledků ale věda může jen velmi obtížně dosáhnout v případě, že bude aposteriorní.

4.4. Podobnost Whiteheada a Kanta

Whitehead je ke Kantovi mnohem více kritický než k Leibnizovi. Přesto je zde možné nalézt podobnosti ve filosofii. Whitehead se shoduje s Kantem na existenci kauzální působnosti. Whitehead ale tento pojem začlenil přímo do pojmu percepce, tedy do zkušenosti. Zato v Kantově pojetí je kauzální působnost schopností mysli. Whiteheadův organismus má v percepci přímý přístup k universalíím. Kantův subjekt musí dojít k universalíím až v procesu myšlení. Původce universalie je u Whiteheada realita (časoprostor), u Kanta je to kategorie (apriorní forma v subjektu). Pravdivost u Whiteheada je garantována vnitřní logickou strukturou časoprostoru, zato u Kanta je garantována apriorním rozložením mysli.

Pro zavedení kauzální působnosti bylo nejdůležitější zavést možnost syntetického poznání mimo objektivní svět. Kant toto syntetické poznání ztotožnil s apriorními formami. Whitehead jej ztotožnil s jednotou objektu a subjektu. Syntetické poznání tak není spojeno pouze s prezentující bezprostředností (senzace a reflexe), ale získává charakter poznání přítomného ještě před tím, než k prezentující bezprostřednosti vůbec dojde. Ve Whiteheadově pojetí stále zůstává aposteriorní, ale mění se celé pojetí zkušenosti, neboť součástí zkušenosti je apriorní forma časoprostoru.

Jejich teorie se zdají být na první pohled velmi rozdílné. V případě, kdy vezmeme Kantovy apriorní formy a aplikujeme je na realitu, tak dostaneme Whiteheadovu filosofii. Místo subjektu máme časoprostor. Místo kategorie máme časoprostorové souvztažnosti (přírodní zákony). Whitehead přesunul a priory ze subjektu do universa. Je třeba mít na paměti, že Whiteheadova filosofie je organicistní, proto lze uvažovat o časoprostoru podobně jako o činném subjektu. Whiteheadovo pojetí je tedy uplatněním Kantova výroku, že časoprostor není nic jiného než apriorní formy našeho smyslového názoru na celé universum. Z časoprostoru se tak stávají apriorní formy universa. Z čistě subjektivní roviny se tedy dostáváme do úrovně jednoty subjektu a objektu.

Whitehead svým způsobem spojil Leibnizovy monády s Kantovými apriorními formami. Monády nazval organismy a apriorní formy nazval časoprostorem.²⁸ Whiteheadovo pojetí se stává hodnotné právě proto, že podobně jako Leibniz řeší subjekt-objektový problém, ale způsobem, který je přinejmenším konkurenceschopný k empiricistickému.

Závěr

Tato práce si kladla za cíl interpretovat Whiteheadova metafyzická východiska a rovněž jeho kritiku empiricismu.

Ve Whiteheadově polemice s Humem jsem v této práci došel k závěru, že empirické pojetí zkušenosti není vhodné brát za dostatečné, protože nám nemůže zaručit nutné spojení jinak než konvenčně. V Humově případě se tato konvence nazývala zvykem. Z Whiteheadovy kritiky pak vzešlo, že Hume operuje se symboly, tj. s universaliami, ale Hume k tomuto závěru nedospěl. Tyto universalie se staly velmi podstatné při přechodu od prezentující bezprostřednosti, jediného módu uznávaného empiricismem, k dalším dvou módům zkušenosti postulovaným Whiteheadem.

Ve Whiteheadově polemice s Carnapem jsem opět využil koncepci zkušenosti tentokrát v pojetí Vídeňského kroužku, abych dokázal, že empiricistické pojetí vědy omezuje moderní vědu v možnostech tvorby vědeckých teorií. Každá taková teorie musela mít možnou souvislost s pozorováním. Carnap čerpal z Whiteheada ještě před tím, než Whitehead položil základy své metafyziky. Odklon od přírodní filosofie umožnil Whiteheadovi upravit svoji teorii vědy natolik, že výsledné stanovisko bylo zcela opačné než Carnapovo.

Organicistní metafyzika umožnila kritizovat empiricismus z pozice zkušenosti. Rozšířením empirického pojetí zkušenosti a zasazením všech událostí zkušenosti do jednotného celku, vzniká Whiteheadovo pojetí universa. Universum je určeno časoprostorovými vztahy mezi organismy. Časoprostor zaručuje jednotu jak subjekt-objektového problému, tak i dualismus duše a těla.

²⁸ Poznání reality je ale na základě a posteriori.

Whiteheadova filosofie je významná nejen z důvodu, že řeší významné problémy filosofie, ale i z důvodu, že zakládá metafyziku na stejném principu jako vědecké zkoumání, tj. na zkušenosti. Takovéto pojetí by mohlo v budoucnosti zaručit jeho metafyzice uznání jako vědě. Toto téma by bylo zajímavé prozkoumat blíže. To se však neshoduje s cílem této práce, a proto to alespoň prozatím zůstane v teoretické rovině.

Seznam použitých zkratk

apod.	a podobně
č.	číslo
např.	například
pozn.	poznámka pod čarou
s.	strana
tj.	to je
vyd.	vydání
upr.	upravené

Seznam použité literatury

CARNAP, Rudolf. *Problémy jazyka vědy*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. Filosofie a současnost. ISBN není uvedeno.

HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1996. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0521-0.

KANT, Immanuel. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. 2. upr. vyd. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0310-2.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. ISBN 25-092-82.

LOCKE, John. *Esej o lidském rozumu*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. ISBN není uvedeno.

PLATÓN. *Ústava*. 1. vyd. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. Antická knihovna (Svoboda). ISBN 80-205-0347-1.

WHITEHEAD, Alfred North. *Dobrodružství idejí*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 978-807-2980-093.

WHITEHEAD, Alfred North. *Matematika a dobro a jiné eseje*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1970. ISBN není uvedeno.

WHITEHEAD, Alfred North. *Symbolismus, jeho význam a účel*. 1. vyd. Praha: Panglos 1998. ISBN není uvedeno.

WHITEHEAD, Alfred North. *Veda a moderný svet*. 1. vyd. Bratislava: Pravda 1989. ISBN není uvedeno.

Seznam použitých zdrojů

MILL, John Stuart. *Auguste Comte and positivism* [online]. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961 [cit. 2018-04-26]. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/16833/16833-h/16833-h.htm>

Rationalism vs. Empiricism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Stanford university, 6. 7. 2017 [cit. 2018-04-26]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/>